

Hız. Peygamber'in Savaşları, İstanbul 2010; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 15-30; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 5-153; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), II, 289; Muhammed Ahmed Bâ Şümeyl, *Mevsûatü'l-gazavâtî'l-kübrâ*, Kahire 1405/1985, I-X; Muhammed Hamîdullah, *Hız. Peygamberin Savaşları ve Savaş Meydanları* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1981, s. 20-21; Taberî, *Târih*, IV, 288; Vâkîdî, *el-Megâzî*, I, 2-8.

Hî: "Hız. Peygamber'in Savaşları: Savaşta da Rahmet", VII, 35-45.

DîA: Hüseyin Algül, "Gazve", XIII, 488-489.

GAZVETÜ'İ-USRE

bk. TEBÜK GAZVESİ

GAZZÂLÎ

الغزالي

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî

(ö. 505/1111)

Kelam, fıkıh ve tasavvuf alanındaki eserleriyle tanınan İslam âlimi.

448 (1056) yılı civarında İran'ın kuzeydoğusundaki Tûs şehrinde doğdu. İlk tahsilini ileride meşhur bir vaiz ve sûfî olarak tanınacak olan kardeşi Ahmed ile birlikte Tûs'ta tamamladı. Ardından 461 (1069) yılında Nişâbur'daki Nizâmiye Medresesi'ne giderek meşhur Şâfiî fakihî ve Eş'arî kelamcısı İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) talebesi oldu. Ünlü Selçuklu Veziri Nizâmülmülk tarafından kurulan Nizâmiye medreselerinin temel hedefi, Şiîliğin İsmâiliyye (Bâtıniyye) kolunu resmî mezhep olarak benimseyen Mısır'daki Ubeydî (Fâtımî) Devleti'nin Abbâsî hilafetine ve onun hâmisi durumundaki Büyük Selçuklu Devleti'ne yönelik siyasî ve itikadî saldırılarına karşı Ehl-i sünnet inancını savunacak ve güçlendirecek âlimler yetiştirmektir. Gazzâlî, Cüveynî'den fıkıh tahsil ettiği gibi hocasının kelam alanındaki çalışmaları da istifade etti.

Nizâmiye Medresesi'ndeki başarılı öğrenim hayatı, Nizâmülmülk'ün ve bu yolla Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın yakın çevresinde yer almasını sağladı. Başarılı ilim hayatı sebebiyle Cemâziyelevvel 484'te (Temmuz 1091) Nizâmülmülk tarafından başşehir Bağdat'taki Nizâmiye Medresesi'ne hoca olarak atandı. Bu görevi sayesinde Abbâsî halifesiyle ve Bağdat'taki idarî zümreyle yakın ilişkiler kurdu. "Hüccetülislam" (İslam'ın kesin delili) unvanıyla tanınmaya başladı. Ancak döneminin en etkili âlimi iken, yaşadığı felsefî ve ruhî kriz neticesinde yaklaşık dört yıl sonra (Zilkade 488 / Kasım 1095) Bağdat'taki görevlerinden ayrılıp şehri terketti. Gazzâlî'nin Bağdat'tan ayrılma kararında bir müddetten beri yakından incelemeye başladığı tasavvuf eserlerinin yanı sıra, bu şehirde yaşanan yoğun siyasî ve sosyal çekişmelerin de etkisi olmuştur. Önce Dımaşk'a ve Kudüs'e gitti. 489'da (1096) hac ibadetini ifa ettikten sonra Dımaşk ve Bağdat üzerinden memleketi Tûs'a döndü. Orada küçük bir medrese ve dergâh

GAZZÂLÎ

Adı:	Muhammed
Baba adı:	Muhammed b. Muhammed b. Ahmed
Doğum tarihi:	448 (1056) (?)
Doğum yeri:	Tûs (İran)
Künyesi:	Ebû Hâmid
Lakabı:	Hüccetülislam (İslam'ın kesin delili)
Nisbeleri:	Gazzâlî, Tûsî
Mesleği:	Müderriş

Önemli görevleri:	Bağdat ve Nişâbur Nizâmiye Medresesi müderrisliği
Önemli bazı özellikleri:	İslam düşüncesinin en etkili isimlerinden ve en çok eser veren İslam âlimlerinden biri; <i>İhyâü ulûmi'd-dîn</i> adlı eserin müellifi

Vefat tarihi: 14 Cemâziyelâhir 505 (18 Aralık 1111)

Vefat yeri: Tûs

Kabrinin bulunduğu yer: Tûs

(*hankah*) yaptırdı ve yaklaşık on yıl boyunca burada İslam dünyasının merkezlerinden uzak bir hayat yaşadı. Halk arasında yaygınlaşan itikadî yozlaşmayı gerekçe göstererek tekrar resmî görev alması yönünde Selçuklu yönetiminden gelen baskılara dayanamayıp 499'da (1106), bir zamanlar öğrencisi olduğu Nişâbur'daki Nizâmiye Medresesi'nde hoca olma teklifini kabul etti. Ancak 503 (1109) yılında bu görevi bırakıp tekrar Tûs'a dönen Gazzâlî evinin yanında yaptırdığı medrese ve dergâhında ders vermeye devam etti. 14 Cemâziyelâhir 505'te (18 Aralık 1111) Tûs'ta vefat etti.

Düşüncesi

Hayatının sonlarında kaleme aldığı *el-Münkız mine'd-dalâl* adlı otobiyografik eserinde Gazzâlî, neredeyse ergenlik döneminden beri her şeyin hakikatini anlayıp kavramaya çalışan bir karaktere sahip olduğunu belirtmektedir. Bu özelliği sayesinde çocuk denecek yaşta anne babasından, hocalarından ve çevresinden öğrenip benimsediği inanç ve toplumsal kabullerin değerini sorgulamış; gerçek ve kesin bilginin ne olduğunu araştırmaya koyulmuştur. Kesinlik arayışında öncelikle duyuları inceleyen Gazzâlî, yanıltıcı bilgiler vermeleri sebebiyle duyulara güvenilemeyeceği sonucuna varmıştır. Daha sonra bu şüpheli tavrını akli da kapsayacak şekilde genişletmiş ve duyuların güvenilmezliği karşısında aklın yargılarına güvenilip güvenilemeyeceğini sorgulamıştır. Aklın öncelikli ve zorunlu ilkelerinin (mesela bir şeyin aynı anda hem var hem de yok olmasının imkânsız oluşu) güvenilirliği konusunda da tatmin edici bir sonuca ulaşamayan Gazzâlî, iki ay kadar süren bu şüpheli dönemi Allah tarafından bahşedilen ve akla tekrar güvenmesini sağlayan ilahî bir aydınlanma sayesinde atlatabilmiştir.

Allah Teâlâ'nın lütfuyla şüphelilikten kurtulan Gazzâlî, kendi döneminde İslam dünyasında gerçeğe ulaşma iddiasında bulunan dört grup olduğunu tespit etmiş ve araştırmalarını bunlar üzerinde yoğunlaştırmıştır: Kelamcılar, filozoflar, bâtınîler ve sûfîler. Gazzâlî, bu gruplara dair değerlendirmelerde bulunurken, öncelikle onların iddialarını bütün yönleriyle öğrenmeyi ilke edinmiş ve bu öğrenim sürecinin ardından eleştirilerini sağlam temeller üzerine inşa etmiştir.

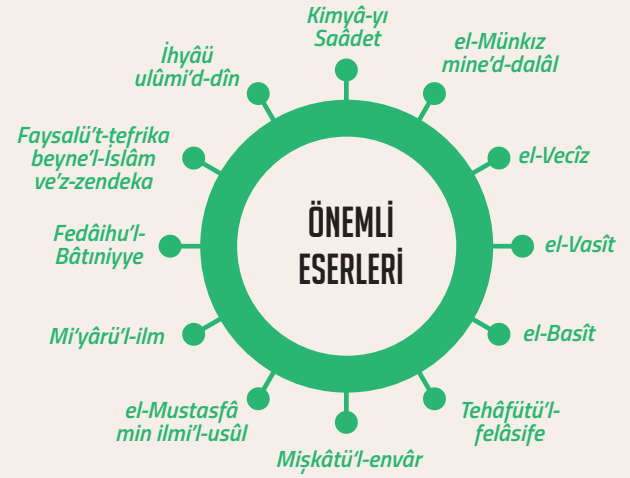
el-İktisâd fi'l-i'tikâd adlı eseriyle Eş'arî kelam geleneği içinde önemli bir yer edinen Gazzâlî, kelamın görevini Ehl-i sünnet inancını, sonradan ortaya çıkan aykırı yorum ve uygulamalara (*bidat*) karşı savunmak şeklinde belirlemektedir (ayrıca bk. KELAM). Gazzâlî kelam ilminin konusunu da yeniden tanımlar. Ona göre kelam ilminin konusu varlıktır; yani kelam ilmi felsefenin metafizik dalı gibi, merkezî problem olarak varoluşu ele almalıdır. Bu problem evrendeki her şeyi, hatta var olmayan şeyleri de ilgilendiren en genel düşünsel problem olduğu için, kelam diğer bütün ilimlerin en üstünde bulunmalıdır. Bununla birlikte Gazzâlî, başta *el-Münkız* olmak üzere çeşitli eserlerinde kelamın hakikate ulaştırmada yeterli olmadığını ifade ederek bazı eleştirilerde bulunur. Onun kelam ilmine yönelik bu eleştirileri, aslında insan aklının sınırlılığını ve kendi başına hakikate ulaşamayacağını ifade etmenin bir başka şeklidir. İnsan tek boyutlu bir varlık değildir; onun manevi boyutunun merkezi olan "kalb"i arındırmak ve eğitmek için sırf akıl ve akli metotlar yeterli olmamaktadır. Dolayısıyla çok yönlü olan insanın kabiliyet ve imkânlarının iyiye, güzele ve doğruya doğru gelişebilmesi için tasavvufî bir hayat tarzına ve tasavvufun eğitim metotlarına da ihtiyaç bulunmaktadır.

Gazzâlî başta kelam olmak üzere bütün ilimlerde sağlam bir metodolojik araştırma için mantık ilmini bilmeyi de gerekli görür. Ömrünün son yıllarında yazdığı eserlerinde dahi hem kelamın hem de mantık ilminin önemini vurgulamayı sürdüren Gazzâlî, kelam ilmini eleştirmekle beraber, bu eleştiriler aklın prensiplerini ve yetkinliklerini yok sayma anlamına gelmemekte, yalnızca sınırlarının bulunduğunu hatırlatmayı hedeflemektedir. Gazzâlî, akıl ve düşünce yoluyla iş gören kelam ilmini müslüman toplumlar için farz-ı kifâye olarak görür; yani konularının ağırlığı ve metodunun zorluğu sebebiyle ancak üstün akademik yeterliliğe sahip başarılı kişilerin bu ilimle uğraşabileceğini, halkın genelinin kelamdan uzak tutulması gerektiğini düşünür.

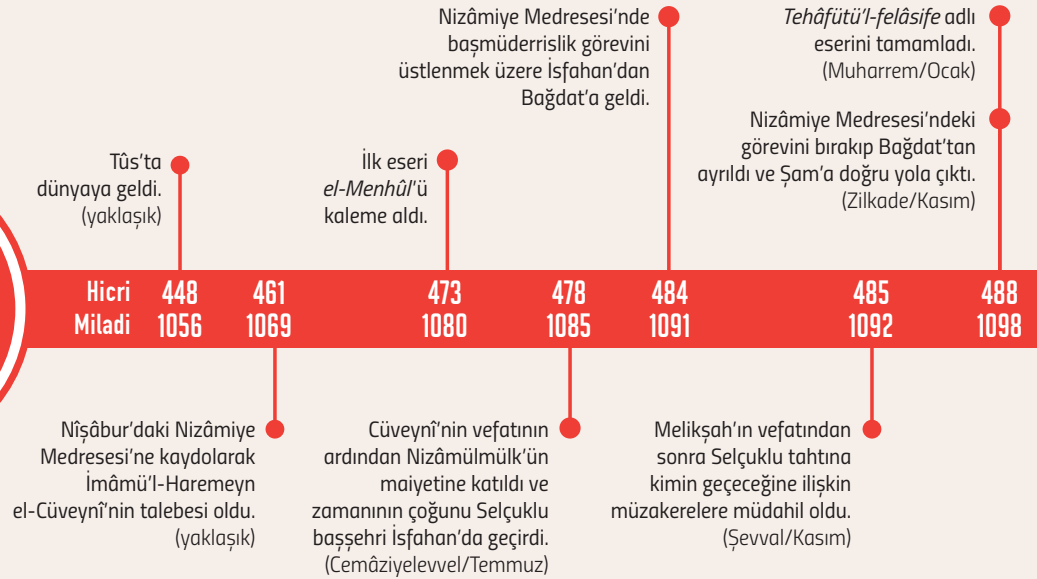
Gazzâlî, Bağdat Nizâmiye Medresesi'ne hoca olarak atandığı dönemde bir yandan talebelerine dinî ilimleri okuturken vaktinin bir kısmını da filozofların öğretilerini incelemeye ayırmıştır. Kendi ifadesine göre iki yıldan az bir sürede hiçbir hocadan yardım

GAZZÂLÎ (ö. 505/1111)

Kelam, fıkıh ve tasavvuf alanındaki eserleriyle tanınan İslâm âlimi

GAZZÂLÎ KRONOLOJİSİ

ÖNEMLİ NİTELİKLERİ

- İslâm ilim ve düşünce tarihinin en etkili isimlerinden ve en çok eser veren âlimlerindedir.
- Mantığın ilkelerinin Yunan kaynaklı olmadığını ve bütün insanlığın düşünce birikiminin bir sonucu olduğunu kabul etmiştir.
- Mantık ilmini İslâmî ilimlere uygulama yolunu açmış ve eserlerinde felsefi-mantığın ilkelerini kullanmıştır. Bundan dolayı V. (XI.) yüzyılın ortaları İslâm düşüncesinde bir dönüm noktası kabul edilmiştir.
- İslâm filozofları ile kelimacılar arasındaki tartışmaları en iyi yansıtan eserlerden biri olan *Tehâfütü'l-felâsife*'yi kaleme almıştır.

SEYAHAT GÜZERĞÂHI

● Şam'dan ayrılıp Kudüs'e gitti. (Yaz) ● Halîl şehrini ziyaret etti ve hacca doğru yola çıktı. (Zilkade/Ekim-Kasım)	● Şam'a geri döndü, birkaç ay sonra Bağdat'a gitmek üzere yola çıktı. (Muharrem/Ocak) ● Bağdat'a ulaştı ve <i>İhyâ ulûmi'd-dîn</i>'i okutmaya başladı. (Cemâziyelâhir /Mayıs-Haziran)	● Sencer ve veziri Fahrülmülk'ün ısrarı üzerine Nîşâbur'daki Nizâmîye Medresesi'nde ders vermeye başladı. (Yaz)	● <i>İlcâmü'l-avâm an ilmi'l-keâm</i> adlı eserini tamamladı. (Cemâziyelâhir/Aralık) ● Tûs'ta vefat etti. (14 Cemâziyelâhir/18 Aralık)	
<p>489
1096</p>	<p>490
1097</p>	<p>499
1106</p>	<p>502
1109</p>	<p>505
1111</p>
● Mekke ve Medine'ye gitti, hac yaptı. (Zilhicce/Kasım-Aralık)	● Horasan'a gitmek üzere Bağdat'tan ayrıldı. (Sonbahar) ● Horasan'a vararak Tûs'ta bir medrese kurdu. Burada yaklaşık dokuz yıl boyunca çok sayıda talebe okuttu. (Zilhicce/Kasım)	● Sencer'in huzuruna çağrılarak hasımları tarafından kendisine yöneltilen suçlamalara cevap verdi ve kısa bir süre sonra <i>Nasihatü'l-mülûk</i>'ü kaleme aldı. (yaklaşık)		

Kaynak:
Frank Griffel, *Gazzâlî'nin Felsefî Kelâmı*, trc. İbrahim Halil Üçer – Muhammed Fatih Kılıç, İstanbul: Klasik, 2012, s. 13-15'ten kısaltılarak alınmıştır.

almadan felsefe kitapları okuyan Gazzâlî, bir yılı da okumaları neticesinde elde ettiği sonuçları değerlendirmeye ayırmıştır. Gazzâlî döneminde “felsefe”, özellikle Aristo’dan beri antik Grek-Roma dünyasında anlaşıldığı şekliyle bir ilimler grubundan (metafizik, mantık, matematik, fizik, ahlak ve siyaset) oluşuyordu. Bu ilimler grubuna dair Aristocu ve Yeni Eflâtuncu düşüncenin İslam dünyasına aktarılmış hali Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) eliyle yeniden yorumlanmıştı. Felsefi ilimler kapsamında yer alan matematik, mantık, fizik, ahlak ve siyasete karşı genel olarak olumlu bir yaklaşım sergileyen Gazzâlî, eleştirilerini filozofların en çok hataya düştüğü alan olarak gördüğü metafizik üzerinde yoğunlaştırmıştır. Gazzâlî’nin felsefeyle bu kadar yakından ilgilenmesinin başlıca sebebi, İbn Sînâ’nın kuşatıcı ve etkili felsefi sisteminin ardından İslam dünyasında felsefenin ve filozofların etkisinin hızla artmış olmasıdır. Filozofların, özellikle de İbn Sînâ’nın eserlerine dair araştırmaları neticesinde, ilk olarak *Makâsîdü’l-felâsife* adlı bir eser kaleme alarak filozofların iddialarını ortaya koyan Gazzâlî, filozoflara yönelttiği eleştirileri ise *Tehâfütü’l-felâsife*’de yirmi mesele çerçevesinde dile getirmiştir. Filozofları, mantık ilminde belirledikleri kanıtlanma şartlarına metafizik meselelerde uymamakla suçlayan Gazzâlî’ye göre, filozofları şu üç iddiaları sebebiyle tekfir etmek yani İslam’ın inanç ilkelerini benimsemediklerine hükmetmek gerekmektedir: **a.** Âlem ezeldir; başlangıcı yoktur ve yoktan yaratılmamıştır. **b.** Allah evrendeki tümelleri bilir, tikelleri bilmez; yani insan veya ağaç gibi belli bir kavram altında toplanarak ifade edilen birey varlıklarının her biri hakkında bilgisi yoktur. **c.** Âhiret hayatı maddî değil ruhanîdir. Filozofların matematik, mantık ve fizik gibi alanlarda ortaya koydukları bilimsel sonuçların, onların her söylediklerinin, özellikle de metafizik meselelere dair değerlendirmelerinin kesinliğini göstermediğine dikkat çeken Gazzâlî, metafizik konulardaki hatalarından dolayı filozofların her sözünün yanlış olduğu sonucuna varmanın da bir başka hata olacağını, bu yaklaşımın müslümanlara büyük zararlar vereceğini ifade etmiştir (bk. FELSEFE).

Gazzâlî’nin hakikat iddiasındaki üçüncü grup olarak bâtınîleri ele alması, dönemin siyasi şartlarıyla yakından ilgilidir. Ubeydî (Fâtîmî) Devleti’nin siyasi

ve ideolojik saldırılarına karşı Abbâsî hilafetinin ve Büyük Selçuklu Devleti’nin desteğiyle mücadele eden Gazzâlî, bâtınîlerin masum imam öğretisini çürütmek üzere pek çok eser kaleme almıştır. Bu eserler içinde en önemlisi, Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh’ın isteği doğrultusunda yazdığı ve bu sebeple *el-Müstazhirî* olarak da bilinen *Fedâihu’l-Bâtîniyye*’dir. Gazzâlî’ye göre bâtınîlerin iddia ettiği gibi hakikate ulaşmak için Allah tarafından görevlendirilmiş ve günahlardan korunmuş, insan üstü özellikleri olan bir imamın rehberliğine ihtiyaç yoktur. Gazzâlî, Allah’ın dinini eksiksiz bir şekilde inananlara tebliğ eden Hz. Muhammed’in gerçek masum imam olduğunu, ondan sonra kıyamete kadar kendisine olağanüstü özellikler ve yetkiler bahşedilmiş, günahsız bir önder gelmeyeceğini vurgulayarak, yalnızca İslam âlimlerinin Kur’ân-ı Kerim ve sünnetin rehberliğinde İslam ümmetinin problemlerine çözüm getirebileceğini belirtmiştir (ayrıca bk. BÂTİNİYYE).

Gazzâlî, Bağdat’taki görevi sırasında bir yandan fıkıh ve kelam alanında eserler kaleme alıp filozoflar ve bâtınîlere karşı reddiyeler yazarken, bir yandan da kendi hayatı üzerinde düşünmeye başlayarak bir iç hesaplaşma sürecine girmiştir. Nişâbur’daki eğitimi döneminde sûfi Ebû Ali el-Fârmedî’nin (ö. 477/1084) sohbetlerine katılmış ve yine bir Nişâburlu olan Abdülkerîm el-Kuşeyrî’nin (ö. 465/1072) eserlerini tanımış olan Gazzâlî, Bağdat’ta girdiği felsefi ve ruhî kriz esnasında tasavvuf kitaplarının sunduğu âhiret odaklı hayat anlatısından ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Otobiyografisinde anlattığına göre tasavvufun sadece kitaplardan öğrenilecek bir ilim olmadığını farkına varan Gazzâlî, tasavvufun öngördüğü manevi tecrübeyi (*zevk*) bizzat yaşamak için makam-mevki, mal-mülk, aile gibi dünyevî bağlardan kurtulup nefsin isteklerinin önüne geçerek bütün kalbiyle âhirete yönelmek gerektiği sonucuna varmıştır. Ancak ulaştığı bu sonucu Bağdat’taki yaşantısında gerçekleştiremeyeceğini anlayan Gazzâlî, bütün görevlerini bırakıp ailesini güvendiği dostlarına emanet ederek bu şehri terketmiştir. Bağdat’tan uzakta geçirdiği iki yıl boyunca dünyevî arzularını dizginleyip ilahî hakikatleri derinlemesine farketmek ve anlayabilmek için kalbini kötü huy ve düşüncelerden temizlemeye odaklanmış; yaşadığı manevi tecrübeler neticesinde tasavvufun yönteminin hakikate ulaştırıcı en sağlam ve doğru yöntem

olduğu sonucuna varmıştır (bk. NEFİS; TASAVVUF). Gazzâlî'ye göre Hz. Peygamber'in vahiy tecrübesiyle sûfilere manevi halleri arasındaki benzerlik, aklın bütün hakikatleri anlayıp açıklamadaki yetersizliğini ve hakikate ulaşmada peygamberliğin rehberliğine duyulan zorunlu ihtiyacı gözler önüne sermektedir. Gazzâlî'nin Bağdat'tan ayrıldıktan sonra kaleme aldığı ve İslam düşünce tarihinin en etkili eserlerinden birisi olan *İhyâü ulûmi'd-dîn*'in de esas gayesi aklın sınırlılıklarını göstererek teorik tartışmalara boğulan dinî ilimleri tasavvuf yoluyla canlandırmaktır. Peygamberlerin, kalp hastalıklarının doktorları olduğunu vurgulayan Gazzâlî, aklın faydası ve işlevinin ise bize bunu tanıtmayı ve körleri kılavuza ve çare arayan hastaları müşfik hekimlere teslim eder gibi elimizden tutarak bizi peygamberlere teslim etmesinden ibaret olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda Gazzâlî'ye göre peygamberlerin misyonunu hakıyla sürdürebilecek tek zümre tasavvufî tecrübeyle donanmış âlimlerdir.

Gazzâlî'nin düşüncesinde önemli bir yer tutan ve onun en yetkin olduğu alanlardan biri de fıkıh ilmidir. Uzun süre Bağdat ve Nişâbur'da fıkıh eğitimi veren Gazzâlî, gençlik döneminden ömrünün son yıllarına kadar fıkıh alanında eserler kaleme almış ve bu eserlerin bazıları İslam medeniyetinin klasikleri arasına girmiştir. Ona göre, ilimler tasnifinde kelimeler ilmi en üst mertebededir; fıkıh da aklî bilgilerle (gözlem ve akıl yürütmeye dayalı düşünce yoluyla elde edilen bilgiler) naklî bilgileri (dinî, tarihî ve toplumsal bilgiler) bir araya getirmesi sebebiyle en şerefli ilim dalları arasındadır. İnsanın fıkıha olan ihtiyacı tıpkı gıdaya olan ihtiyacı gibidir. Gazzâlî, kendi dönemine kadar Şâfiî mezhebinde oluşan Horasan ve Irak geleneklerini birleştirmiş, özellikle *el-Vecîz* adlı eseri kendisinden sonraki Şâfiî âlimlerin çalışmalarının yönünü belirlemiştir. Gazzâlî kendi döneminde çok canlı olan fıkıhla ilgili tartışmalara katılmış ve mezhepler arasında görüş ayrılığı bulunan konulara (*hilaftıyat*) dair gençlik dönemlerinde çok sayıda eser kaleme almışsa da, mezhep taassubundan kaynaklanan aşırılıkları görerek *el-Mustasfâ*'da ilmi tartışma yöntemiyle (münazara ve cedel) ilgili konuları dışarıda bırakmıştır. Aralarında ihtilaf etseler de İslam âlimlerinin toplumda karşılaşılan meselelere Kur'ân-ı Kerim ve sünnet ışığında çözümler üretmeye yönelik görüşlerinin (*içtihat*)

her birinin makbul olduğu ve sadece birinin isabetli olup diğerlerinin hata ettiklerinin söylenemeyeceği (*tasvîbü'l-müctehidîn*) görüşünü benimseyen Gazzâlî, Sünnî mezhepler arası hoşgörüyü yaymaya yönelik birleştirici bir tavır benimsemiştir. İnsan hayatının hemen her sahasıyla ilgili temel fikhî konuları, gayelerini ve manevi boyutlarını da işleyerek ele aldığı *İhyâ*'da "fakih" olabilmenin sadece bilgiyle değil, düşünce ve davranış bakımından âhireti önceleyerek bildiklerini hayata geçirmeyi gerektiren bir yaklaşımla mümkün olabileceğine vurgu yapar. Fıkıhî ahlakî ve manevi boyutlarıyla birlikte ele alan fakihlere örnek olarak beş mezhep imamından (Şâfiî, Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî) övgüyle bahseden Gazzâlî, kavgaya ve kibir, gösteriş gibi kötü huylara yol açan bilginin fıkıh olarak görülemeyeceğini vurgular.

Gazzâlî, özgün bir konu tertibi izlediği fıkıh usulüyle ilgili tanınmış eseri *el-Mustasfâ*'nın girişinde, özet olarak mantık ilmini anlatır ve mantık bilmeyenin ilmine güvenilemeyeceğini vurgular. Onun bu görüşü, kendisinden sonraki dönemlerde son derece etkili olmuş ve mantık ilmi medrese müfredatlarında yer almıştır. Gazzâlî bu eserinde *tâtil* teorisini (fıkıhta hükümlerin gerekçelendirilmesi ve nedenlerinin tespiti) ayrıntılı bir şekilde işler ve hocası Cüveynî'nin değindiği "şer'î hükümlerin konuluşunda gözetilen maslahatlar" konusunu daha da geliştirerek olgunlaştırır. Müctehidde aranan şartlar konusunda ise esaslardan tâviz vermeksizin kolaylaştırma yoluna giderek hem içtihadı teşvik eder ve önemini vurgular, hem de içtihadın bölünebilirliğini yani temel metodolojik yetkinliklere sahip bir fakihin, fıkıhın bütün alanlarında yetkin olmasa da bir alanında uzmanlaşarak o alanla ilgili müctehit olabileceğini kabul eder.

Eserleri

İslam düşüncesinin en etkili isimlerinden biri olan Gazzâlî aynı zamanda en çok eser veren İslam âlimlerindedir. Kaynaklarda Gazzâlî'ye 450 civarında eser nispet edilse de bunlardan bir kısmının yanlışlıkla ona isnat edildiği, bir kısmının da onun eserlerinden seçmeler veya özetlerden meydana geldiği tespit edilmiştir. Abdurrahman Bedevî, *Müellefâtü'l-Gazzâlî* (Küveyt 1977) adlı eserinde ona nispet edilen bütün eserleri tespit edip

değerlendirmiştir. Onun eserlerinden en önemlileri şunlardır:

1. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. Gazzâlî'nin Bağdat'ı terkederek tasavvuf yolunu tercih ettiği dönemin en önemli eseridir. Fıkhî, ahlakî, felsefî ve tasavvufî muhtevasıyla İslam düşüncesinin en dikkat çekici eserlerinden biri olan *İhyâ* her biri on alt bölümden oluşan dört ana bölümden meydana gelmiştir: İbadetler; âdetler ve toplumsal hayat; âhirette kurtuluşa vesile olan tutum ve davranışlar; insanın âhret hayatını mahveden tutum ve davranışlar. Gazzâlî *Kimyâ-yı Saâdet* adlı eserinde, *İhyâ*'nın muhtevasını kısaltarak ve Farsça olarak yeniden ifade etmiştir.
2. *el-Münkız mine'd-dalâl*. Gazzâlî, vefatından yaklaşık beş yıl önce kaleme aldığı otobiyografi mahiyetindeki bu eserde, ilmî kariyeri ve hakikat arayışının aşamaları hakkında bilgi vermekte ve düşünce dünyasına dair önemli ipuçları sunmaktadır.
3. *Tehâfütü'l-felâsife*. Bağdat'taki felsefe çalışmalarının sonucu olan bu eserde Gazzâlî, filozoflara yönelik tenkitlerini yirmi mesele çerçevesinde ortaya koymuştur. Bu meselelerden üçü dolayısıyla filozofları din dışına çıkmakla itham (*tekfir*) etmiş, on yedi meseledeki görüşleri sebebiyle de onların bidata düşüklerini ifade etmiştir.
4. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. Hayatının farklı dönemlerinde beş fıkıh usulü eseri kaleme alan Gazzâlî, *el-Mustasfâ*'yı vefatına yakın bir dönemde yazmıştır. *el-Mustasfâ* gerek muhtevası gerekse etkileri bakımından düşünürün en önemli eserlerinden biridir. Burada mantıkla fıkıh usulünü ustaca mezcetmiş olan Gazzâlî, mantığın dinî ilimlerdeki kullanımı konusunda bir çığır açmıştır.
5. *Mi'yârü'l-ilm*. Gazzâlî'nin Bağdat yıllarında kaleme aldığı bu eser, Aristo mantığının İbn Sînâ'nın yorum ve katkılarıyla ulaştığı noktayı esas alır. Bu eserinde Gazzâlî kavram ve yargı mantığının bütün unsurlarını kendisine has bir üslupla ele almakta ve konuları açıklarken İslamî ilimlerle meşgul olanların âşına olduğu kavram ve meselelerden hareketle örnekler vermeye özen göstermektedir. Gazzâlî'nin mantıkla ilgili *Mihakkü'n-nazar* adlı bir eseri daha vardır.
6. *el-Vecîz*. Şâfiî mezhebine yön veren temel muhtasar eserlerdendir. Bu esere çok sayıda *şerh* (açıklamalı

yorum) yazılmıştır. Gazzâlî fıkıhla ilgili *el-Basît*, *el-Vasît* ve *Hulâsa* adlı başka eserler de yazmış, bunlardan *el-Basît* dışındakiler günümüze ulaşmıştır.

7. *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*. Gazzâlî'nin hocası Cüveynî'nin kelimine getirdiği metodolojik tespit ve yenilikleri de dikkate alarak yazdığı önemli bir eserdir. Kelam ilmiyle ilgili *Kitâbü'l-Erbain fi usûli'd-dîn*, *İhyâ*'nın bir bölümünü oluşturan *Kavâidü'l-akâid* ile *İlcâmü'l-avâm an ilmi'l-kelem* adlı üç eseri daha vardır.
 8. *Cevâhirü'l-Kur'ân*. Kur'ân-ı Kerim'in özelliklerini, inceliklerini, ilimlerini açıklamayı hedefleyen bir eserdir.
 9. *Mizânü'l-amel*. Gazzâlî, ilimlerde bir ölçü olmak üzere *Mi'yârü'l-ilm*'i yazdığı gibi davranışlar (*amel*) konusunda bir ölçü olmak üzere de bu eseri yazmıştır.
 10. *Nasihatü'l-mülûk*. Selçuklu Hükümdarı Sultan Muhammed Tapar'a hitaben Farsça olarak yazdığı bir siyaset eseridir. Daha sonra *et-Tibrü'l-mesbûk fi nasihati'l-mülûk* adıyla Arapça'ya çevrilmiştir.
 11. *Fedâihu'l-Bâtıniyye*. Gazzâlî'nin Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh'ın isteği doğrultusunda bâtinîlerin iddialarını çürütmek için kaleme aldığı ve bu yüzden *el-Müstazhirî* adıyla da anılan *Fedâihu'l-Bâtıniyye*, onun bu amaçla yazdığı eserler içinde en ayrıntılıdır. Gazzâlî bu kitapta sadece bâtinîlere cevap vermekle yetinmemekte, aynı zamanda onların propaganda yöntemlerini de uzun uzadıya anlatarak bu oluşumu deşifre etmektedir.
 12. *Faysalü't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendeka*. Âyet ve hadislerin hangi şartlarda ve nasıl yorumlanabileceğini (*tevil*) ele alan eserde Gazzâlî, yorum sınırlarını belirlemeye ve yorum farklılıklarının hangi durumlarda din dışına çıkmayla sonuçlanabileceği sorusunu cevaplamaya çalışmaktadır.
 13. Gazzâlî tarafından kaleme alınan ve Allah'ın doksan dokuz isminin mânasını açıklayan *el-Maksadü'l-esnâ* bu alanda yazılmış eserler arasında en çok okunan ve tanınan eserlerdendir.
 14. Bir öğrencisine yaptığı tavsiyelerden oluşan *Eyyühe'l-veled* İslam tarihi boyunca halk arasında popüler olmuş ve birçok dile tercüme edilmiştir.
- Modern dönemde Gazzâlî'nin düşüncesi ve eserleri hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunlardan

bir kısmı onun eserlerinin çeşitli dillere çevirisinden oluşmaktadır. Onun hayatına ve düşüncesine yahut düşüncesinin bir yönüne dair monografi çalışmalarının yanı sıra Gazzâlî ile müslüman veya Batılı düşünürler arasında mukayeseli çalışmalar da çok sayıdadır.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Bedevî, *Müellefâtü'l-Gazzâlî*, Kahire 1961; Ebrahim Moosa, *Ghazâlî and the Poetics of Imagination*, Chapel Hill 2005; Eric L. Ormsby, *Ghazâlî: The Revival of Islam*, Oxford 2008; Frank Griffel, *Al-Ghazalî's Philosophical Theology*, New York 2009 = *Gazzâlî'nin Felsefî Kelamı* (trc. İbrahim Halil Üçer – Muhammed Fatih Kılıç), İstanbul 2012; *Gazzâlî Konuşmaları* (haz. M. Cüneyt Kaya), İstanbul 2012; Kenneth Garden, *The First Islamic Reviver: Abu Hamid al-Ghazali and His Revival of the Religious Sciences*, New York 2013; Mehmet Görmez, "Gazzâlî Felsefesinde Varlık Mertebeleri Bakımından Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanması", *AÜİFD*, XXXIX (1999), s. 357-368; a.mlf., *Gazzâlî'de Sünnet Hadis ve Yorum*, Ankara 2014; Mustafa Çağrırcı, *Gazzâlî'ye Göre İslam Ahlakı*, İstanbul 2013; Safedî, *el-Vâfi*, I, 274-277; Sübkî, *Tabakât*, VI, 191-289; W. Montgomery Watt, *Muslim Intellectual: A Study of al-Ghazali*, Edinburgh 1971 = *Müslüman Aydın: Gazzâlî Hakkında Bir Araştırma* (trc. Hanifi Özcan), İzmir 1989; Zebidî, *İthâfû's-sâde*, I, 2-43.

DİA: Mustafa Çağrırcı v.dğr., "Gazzâlî", XIII, 489-534.

GECE NAMAZI

bk. TEHECCÜT NAMAZI

GELENEK ve GÖRENEK

bk. ÖRF ve ÂDET

GENÇ

Gençlik, insanın hayatında çocukluk ile yetişkinlik arasındaki geçiş dönemini ifade eder. Bu dönem, kişinin biyolojik ve cinsî açıdan bülüğe erdiği zamandan başlar, fizikî büyümesini tamamladığı ve psikososyal açıdan olgunlaştığı zamana kadar sürer. Bu çerçevede ergenliğin başlangıcı gençliğin alt sınırı

olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde kişinin beden yapısı, cinsiyetine göre, kadın ve erkek kimliğinin içerdiği bütün özellikleri taşıyacak, anne-baba olabilecek şekilde gelişme gösterir. Psikolojik açıdan ise çocukluktan çıkarak hayata dair sorumluluk aldığı ve kendi kararlarını vererek kendi kişiliğini bulduğu bir kıvama tekabül eder. Gençlik dönemi insan için bir geçiş dönemi olduğundan hem fizikî hem de ruhî/hissî değişim ve dönüşümler içerir ve bu sebeple bir "kriz dönemi" olarak da değerlendirilir. Çocukluktan yetişkinliğe doğru adım attığı bu dönem içinde kişi çabuk heyecanlanma, kararsızlık, güvensizlik, çalışmaya karşı isteksizlik, aşırı coşku gibi değişik duygular arasında gelgitler yaşar ve neticede birbiriyle çelişkili görünen rol ve ödevleri bir denge içinde yerine getirmeyi yaşayarak öğrenir.

Tanımı ve Özellikleri

Gençlik dönemi için ergenliğin başlangıcı alt sınır olarak belirlendiği ve buna bağlı olarak on iki - on üç yaşında başlatıldığı halde, bu dönemin ne zaman sona erdiği konusunda değişik yaklaşımlara göre ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Biyolojik gelişim açısından konuya yaklaşanlar gençliğin on dokuz - yirmi yaş gibi erken bir vakitte tamamlandığını söylerken, hissî, aklî, ruhî olgunlaşma açısından konuya yaklaşım üst sınırı yirmi beş, otuz, hatta kırka kadar çıkaranlar vardır. Bununla birlikte genel eğilim on iki - yirmi dört yaş arasını esas almaktadır. Birleşmiş Milletler belgelerinde on beş - yirmi dört yaş arasındaki herkes genç olarak tarif edilirken, Türkiye'de 2012'deki II. Gençlik Şurası'nda on dört - yirmi dokuz yaş aralığı gençlik dönemi olarak belirlenmiştir.

Türkçe'ye Farsça'dan gelen "genç" kelimesi, sözlükte "hazine, define" gibi anlamlar içermektedir. Genç kişiyi ifade etmek için Farsça'da "civân", Arapça'da "fetâ" (çoğulu *fitye*) ve "şâbb" (çoğulu *şebâb*) kelimeleri kullanılır. Henüz gençliğe ulaşmamış olsa da bülüğ çağına yaklaşmış durumdaki kişilere ise "mürâhik" denilir.

Gençlik çocukluk ile yetişkinlik arasında bir geçiş dönemi olduğu gibi, onun kendi içinde de dönemler söz konusudur. Bu dönemleri ifade etmek için Türkçe'de "ergen", "delikanlı", "genç" gibi farklı kelimeler kullanılır. Buna göre, ergenlik bülüğe erme ile başlayan fizyolojik ve psikolojik değişmeyi ifade